

Methodologisch onderzoek van het feminisme toegepast op teksten

door

M. TRIEST

Het feminisme is een maatschappelijke beweging, die de laatste twee decennia in het bijzonder als inspiratiebron, als perspectief, heeft gediend voor wetenschappers, vooral dan voor vrouwelijke wetenschappers.

Er bestaat niet één maar vele onderzoeksmethodes die nuttig kunnen zijn om onderzoek te doen vanuit een feministisch perspectief. Er is ook niet één enkele feministische theorie, maar een veelvoud aan theorieën, waarbij de uitdaging er vooral in ligt bestaande kennis-lacunes op te vullen en grenzen van de bestaande disciplines te overschrijden. Analyse en synthese, ervaring en abstractie: geen dualiteit in de methode, maar het leggen van verbindingen die meer zijn dan eclectisme.

Wanneer het gaat om literatuur, om taal, is er niet één aparte feministische taal. Als het subject centraal wordt gesteld, is het de vrouw die zichzelf centraal stelt, haar ervaring, haar verhaalmethode. Vanuit haar vrouw-zijn tracht zij de wereld te interpreteren en vorm te geven. Te lang heeft haar stem ontbroken in de geschiedenis, in de literatuur. Via haar zeer persoonlijke stem, wil ze de stem van vrouwen, van „de” vrouw laten horen. Vooral als die stem afwezig is, tracht zij, door haar verbeelding en historische kennis, de stem van vrouwen te laten spreken. Wat ze schrijft is subjectief, maar, als vrouw, inter-subjectief. Door een identificatie met de afwezige vrouw, spreekt ze in haar naam.

Al snel kwam er kritiek op deze subjectieve fase van vrouwenstudies in de literatuur: „de vrouw” in de literatuur bestaat niet, er zijn veel verschillende vrouwen met veel verschillende identiteiten. De strukturalisten ontmantelden het pas-ontdekte subject „vrouw” en openen nieuwe perspectieven naar vrouwen als object. Vrouwen worden gevormd door geschiedenis, structuren, processen, door taal. De verschillen die op die manier ontstaan tussen vrouwen zijn belangrijker dan hun sociaal-biologische gelijkens. Vrouwen worden object, worden voorwerp van wetenschappelijke studie.

Een derde fase van feministisch wetenschappelijk onderzoek is, wat ikzelf noem de subject/object fase. Hier gaat het niet alleen om het

opvullen van lacunes in de wetenschappelijke kennis, niet alleen om het laten horen van de tot dan toe ontbrekende stem. Het gaat ook niet om het analyseren van vrouwen als producten van maatschappelijke processen. Het gaat om beide uitgangspunten tegelijk, om de interactie tussen vrouwen als actoren in het maatschappelijke gebeuren, en de structuren en processen van dat maatschappelijke gebeuren. Het onderzoek zelf wordt op die manier een dynamisch proces dat geen begin- of eindpunt heeft. Onderzoeksters nemen de uitdaging op om, vanuit hun eigen subject-object situatie, de literatuur te bekijken en te interpreteren. Grenzen in de tijd worden daarbij vaak overschreden, zoals grenzen in de disciplines. De sociologe leent inzichten en begrippen bij de *historicae*, bij de *economicae*, bij de vrouwen geschoold in taal en literatuur. De vrouwen uit de beeldende kunsten gaan praten met en via de taal van de geschreven kunst; de literatuur-wetenschapster beschouwt film, theater en beeldende kunst als verhalende kunsten zoals zij er schrijft.

Multi- of interdisciplinariteit kan men dit noemen, met het voorbehoud dat de feministische aanpak de eigen ervaring, de eigen subjectiviteit als volwaardig perspectief in die interdisciplinariteit laat meespelen. Bovendien wordt de multi- en interdisciplinariteit door feministen gehanteerd als instrument van wetenschapskritiek, kritiek op de strikt-disciplinaire specialistische dominante theorieën en methodes.

Voor iemand de indruk gaat krijgen dat dit alles nogal verwarrend moet overkomen, een geruststelling. Feministisch onderzoek is zelden verwarrend omdat het zo expliciet maakt, niet alleen wat het onderwerp zal zijn, welke methoden gehanteerd zijn en waarom, maar ook melding maakt van elke stap of zijstap in de methode.

Nog steeds niets bijzonders, kan men zeggen: elk goed onderzoeker moet dit doen. Inderdaad. De feministische onderzoekster is echter speciaal waakzaam op dit punt, één, omdat ze nog in een defensieve positie verkeert binnen de wetenschappen, en, twee, omdat ze zich sterk bewust is van de mogelijke maatschappelijke consequenties van haar verhaal of haar analyse. De ethische dimensie van het verhaal is impliciet of expliciet aanwezig.

Ter illustratie van mijn analyse wil ik u een case-studie voorleggen. Ze is recent, en komt uit onverwachte hoek, de klassieke filologie: „*LUCRETIA: drieduizend jaar verkrachting*” door Marleen van Riet, licentiaatsverhandeling in de klassieke filologie, Rijksuniversiteit Gent, 1989.

Ik zal trachten aan te tonen dat er in deze verhandeling elementen aanwezig zijn van de drie methodische benaderingen van vrouwenstudies: vrouw als subject, vrouw als object, vrouw als subject/object.

Vooraf een persoonlijke noot: ikzelf heb klassieke filologie gestudeerd aan deze zelfde universiteit tijdens de jaren 1958-62, lang voor het begin van de tweede feministische golf. Ik heb een thesis geschreven over Priscianus, een zuivere tekstanalyse. Het was voor mij ondenkbaar dat ik een verhandeling zou geschreven hebben zoals voorligt over Lucretia. Tussen 1962 en 1989 ligt slechts één generatie, maar wel die generatie waarin de maatschappelijke beweging van het feminisme de inspiratiebron was voor het academisch onderzoek in vrouwenstudies.

Voor wie de vraag stelt naar het wetenschappelijke nut van vrouwenstudies, is dit wellicht het begin van een antwoord.

1. DE VROUW ALS SUBJECT

De auteur, Marleen van Riet, maakt van bij het begin duidelijk dat haar onderwerpkeuze en haar methodiek niet onafhankelijk zijn van haar eigen sociaal-biologische sekse. Het is als vrouw dat de auteur zoekt naar de zin en de zingeving van de vrouw Lucretia als persoon, en het gebeuren, de verkrachting, voor die vrouwelijke persoon.

Velen zullen hier de vraag stellen of een mannelijk student niet evengoed dat onderwerp had kunnen kiezen.

Het antwoord is ongetwijfeld „ja”. Vrouwenstudies is niet het exclusieve terrein van vrouwen. De korrekte vraag lijkt mij te zijn: „waarom nemen geen of weinig mannen de vrouw of zogenaamde vrouwelijke thematieken tot voorwerp van hun studie?”

Bij mijn weten is er tot nog toe nog geen adequaat antwoord op deze vraag gegeven: dit valt nochtans buiten het bestek van dit verhaal.

Haar sociaal-biologisch vrouw-zijn leidt er de auteur toe dat ze op zoek gaat naar andere vrouwen als subjecten in de geschiedenis: de vergeten vrouwen, de vrouwen bij wie het ervaringsbeleven onvoldoende is belicht door mannelijke auteurs.

Het oorspronkelijke bronnenmateriaal heeft weinig te bieden: Lucretia spreekt en handelt wel, maar de echte subjectiviteit ontbreekt (hoe ervaart ze het, hoe voelt ze zich?) en de daad, de verkrachting, wordt niet beschreven.

Marleen van Riet is nu gedwongen literaire procédés te hanteren, op zoek te gaan in literatuurtheorie, om tot Lucretia als subject door te dringen. Zij identificeert zich met Lucretia om tot een grondige interpretatie van de literaire tekst te kunnen komen. De legitimering voor de overschrijding van drie duizend jaar is van ethische aard: „wij (vrouwen) moeten onze verantwoordelijkheid durven opne-

men'' (p. 16). Het gevaar dat de auteur hier loopt is duidelijk: zij gaat ervan uit dat een, verkrachting vandaag een maatschappelijk probleem is; twee, dat het een gelijk of gelijkaardig maatschappelijk probleem is als 3000 jaar geleden; drie, dat een individuele vrouw van 3000 jaar geleden aan verkrachting dezelfde betekenis toekent als een vrouw anno 1989.

Het overschrijden van grenzen in tijd en ruimte is voor de literator geen enkel probleem: wel voor de wetenschapper. De legitimering van de grensoverschrijding zou moeten gebaseerd zijn op een grondige voorstudie van man-vrouw verhoudingen in resp. de Griekse cultuur, de Romeinse cultuur en de Etruskische cultuur. In de verhandeling wordt slechts summier verwezen naar de ondergeschikte positie van de vrouw in deze culturen. Mijns inziens had een grondigere voorstudie meer inzicht gegeven in de verschillende sekseverhoudingen in deze culturen.

Op die manier was de sprong naar 3000 jaar later ook iets meer verantwoord geweest.

Die grondige voorstudie ontbreekt eveneens bij een centraal thema in het verhaal van Lucretia „de verkrachting van een vrouw als aanleiding tot een ommekeer in de staatsinstelling’’: een fascinerende verbinding tussen het persoonlijke en het politieke. Op enkele simplistische uitspraken na, hebben, bij mijn weten, geen auteurs dit thema ten gronde uitgewerkt en verklaard. Vrouwenstudies zou het kunnen aangrijpen.

Wel moet gezegd dat er voorlopig nog weinig studie is gebeurd over sekse-en-staat in de oudheid. De eerste onderzoeksters vrouwenstudies in de klassieke filologie, zoals in andere disciplines, zullen pioniers zijn. Licentiaatthesissen en doktoraatsverhandelingen zouden baanbrekend werk kunnen leveren.

Bij het vaststellen van de lacunes in de primaire en secundaire bronnen heeft Marleen van Riet haar toevlucht genomen tot de methode van intertekstualiteit: hoe vertellen auteurs in andere tijd- en ruimteperiodes het verhaal van Lucretia?

Dit is nieuw voor haar wetenschap, de klassieke filologie, vooral omdat ze daarbij de grenzen van de disciplines overschrijdt. Op deze manier stelt ze aan haar collega's impliciet de vraag „kunnen klassieke filologen hun wetenschappelijke kennis verrijken, bijvoorbeeld door beroep te doen op procédés van literatuur- en tekstanalyse? Of bijvoorbeeld door zich te identificeren met de actoren van de oudheid?’’

Hier zijn we beland op de fundamentele wetenschapsdiskussie over objectiviteit „versus’’ subjectiviteit in de wetenschap. Objectiviteit

wordt dan meestal gedefinieerd als waardevrijheid, als autonoom esthetisch gebeuren; subjectiviteit als het vertrekken van een eigen ideologisch uitgangspunt. Marleen van Riet — en met haar vrouwenstudies in het algemeen — kiest voor het laatste: Wetenschap moet maatschappelijk relevant zijn; kwaliteit van de wetenschap sluit die relevantie niet uit; integendeel de maatschappelijke relevantie is de motivering zelf van de wetenschap. Vrouwenstudies stelt de klassieke dualiteit van de subjectief-objektieve benadering in vraag.

Als een vrouw op zoek gaat naar vrouwen als subjecten in de tekst, loopt ze een dubbel gevaar: één, haar kan „subjectiviteit” worden verweten; twee, ze loopt gevaar met een andere discipline geassocieerd te worden dan diegene waarin ze bevoegd is. In het geval van Marleen van Riet: men zou haar kunnen dekwalficeren door te zeggen dat de verhandeling niet die is van een echt klassiek filoloog, maar van een goede literator. In beide gevallen betekent dit een onder-waardering en geen op-waardering van haar wetenschappelijk werk. Mijns inziens verdient ze op-waardering omdat ze bestaande kennis aanvult en her-ziet.

2. VROUW ALS OBJECT

Een tweede benadering in vrouwenstudies is de vraag naar de vrouw als object in het historisch gebeuren. Hier is duidelijk de meest passionante vraag: heeft Lucretia wel echt bestaan? Is ze voorwerp voor de studie van de mythologie of van de geschiedenis? Hoewel de meeste klassieke filologen aannemen dat mythe en geschiedenis in de teksten van de oudheid niet zo scherp te scheiden zijn van elkaar, gaat men zelden zo grondig in op deze vraag. Voor Marleen van Riet — en voor vrouwenstudies — is die vraag van levensbelang. Als Lucretia puur produkt is van de verbeelding, zijn de maatschappelijke konsekventies van het onderzoek veel minder groot. Wat opmerkelijk is in de aanpak van van Riet — en vaak in vrouwenstudies — is de gedetailleerde stappen die ze de lezer meedeelt, eerst over de ontwikkeling van de mythe tot geschiedenis, daarna van geschiedenis tot mythe. Deze indeling geeft haar de structuur van de verhandeling; de intertekstualiteit is opnieuw het instrument dat haar toelaat die stappen te zetten.

Voor een klassiek filoloog is dit beslist een vernieuwende aanpak. De vrouw als object in de mythe, als levendig object in de geschiedenis, ook letterlijk object in de verkrachting; maar, in de figuur van Lucretia nooit beperkt tot het louter-object zijn. Lucretia neemt letterlijk haar eigen lot in handen, door haar zelfdoding.

Terwijl de motivatie voor de daad van de verkrachter in de mythisch-geschiedkundige bronnen uitvoerig wordt behandeld (weddingschap tussen mannen over de deugdzaamheid van hun echtgenotes), worden de maatschappelijke gronden voor Lucretia's ultieme beslissing onderbelicht: ze handelt om de oneer te wreken, maar de teksten hierover blijven kort. Meteen een lacune in onze kennis van de vrouw in de oudheid, een oversimplificatie die afgedaan wordt met de termen „wraak” en „oneer”.

In het tweede grote deel van haar verhandeling overschrijdt Marleen van Riet weer alle grenzen van tijd en ruimte om aan te tonen hoe geschiedenis mythe geworden is. Ze geeft blijk van heel grote durf als wetenschapster de schrijvende kunst (Shakespeare), de muziek (Britten) en de Italiaanse schilderkunst rechtstreeks te betrekken in haar onderzoek. Ze realiseert zich dit risico, wanneer ze, op het eind van de verhandeling zegt dat haar commentaar in dit gedeelte grotendeels berust op persoonlijke interpretaties. Mijns inziens is de vraag niet hoe de persoonlijk haar interpretaties zijn of vanaf welk moment de auteur „onwetenschappelijk” wordt, maar wel „wat voegt haar inzicht toe aan bestaande kennis?”

Het antwoord op deze vraag is niet expliciet weergegeven. Het zou kunnen zijn: één, de aandacht wordt toegespitst op de patriarchale verhoudingen die verkrachting van vrouwen in de oudheid en vandaag mogelijk maken (er is weinig veranderd in die 3000 jaar); twee, de patriarchale cultuur van de mannen die Lucretia beschreven hebben, heeft de stem van Lucretia zelf te weinig tot uiting laten komen. We komen pas tot meer inzicht in Lucretia als object, als we haar laten spreken als subject. Hier zijn we dan beland in de derde soort benadering van vrouwenstudies, waarin het dualisme van subject versus object opgegeven wordt en precies de interactie tussen beide het akzent krijgt.

3. VROUW ALS SUBJECT - OBJECT

Deze benadering is het verst gevorderd in de hedendaagse feministische literaire teksten en literatuur-analyses. Ze is nog onderontwikkeld in andere disciplines.

Het is de meest complexe, de meest vernieuwende benadering, de aanpak die mijns inziens de grootste uitdaging is voor de gangbare wetenschappelijke methoden en normen.

Hier stapt men bewust af van dualistische modellen die de wereld opdelen in subject-object, in individu — samenleving, in empirie-

theorie. Een dominante conceptualisering ligt in „gender as social construct”. Een kleine toelichting bij deze benadering.

Met het concept „gender” in de plaats van „seks” wordt het accent gelegd op de geconstrueerde culturele identiteit van vrouwen zonder deze identiteit te normeren of te polariseren. De vraag is niet meer „hoe is het gesteld met de vrouw in de literatuur?” (een vraag naar de afwezigheid, naar „achterstand”) maar: is gender mede-construerend in de benadering van literatuurtheorie? En construeert de literatuur en de literatuurtheorie mede gender?

De aandacht gaat naar zeer complexe, dynamische processen die nooit uitmonden in één en allesverklarend model.

Het is niet meer seks als zodanig wat geproblematiseerd wordt, maar eerder wat men zou kunnen noemen het „gendered” ontstaan en ontwikkelen van het percipiëren, het schrijven, het lezen, het analyseren. In deze benadering zijn zowel deterministische als voluntaristische theoretische modellen inadequaat. Gezocht wordt naar mogelijke interactievormen — sociale praktijken zou Giddens zeggen — van actoren en structuren die leiden tot verschillende conceptualisering van, bijvoorbeeld „literatuur” of „tekst”. Overbodig te stellen dat men zich hier op het raakvlak bevindt van diverse wetenschappen: sociologie, psychologie, literatuurwetenschap. Deze methode roept veel kritische vragen op. Ik stel er hier slechts twee: is deze benadering wel zo nieuw als feministen ze laten uitschijnen? Zijn er geen verrekende risico's in een dergelijke beoefening van wetenschap?

Totaal nieuw is geen enkele wetenschapsbenadering. We hebben het hier eerder over andere uitgangspunten, andere perspectieven, andere onderzoeksmethodes. De vernieuwing is niet zo onmiddellijk evident. Zo zou een socioloog kunnen stellen dat het begrip „gender” hem of haar al langer bekend is als „seksrol” en dat sociale constructies al langer voorwerp zijn van sociologisch onderzoek.

Feministische sociologen hebben de taak te laten zien dat gender een verhouding weergeeft, een verhouding van hiërarchie, van macht. In het concept „gender” zit veel meer dan een aangeleerde maatschappelijke rol: het is tegelijk een ideologisch, een structureel en psychologisch begrip.

Bovendien — het meest riskante van alles — is in het begrip „gender” ook een biologische dimensie vervat. Vrouwen maken nu eenmaal een andere biologische seks uit dan mannen en ervaren de werkelijkheid anders.

Hier belanden we middenin het irriterende debat van natuur versus cultuur, van determinisme versus voluntarisme, een debat waarbij communicatie tussen vrouwelijke en mannelijke wetenschappers eerder moeizaam blijkt te zijn. Zijn we niet helemaal terug naar „af”

als biologische sekse belangrijk is voor onderzoek? We geloofden pas in de gelijkheid, en nu willen feministes biologie opnieuw invoeren in de wetenschap? Is dit geen determinisme?

Het antwoord van feministische onderzoeksters is duidelijk: de analyse van sekse-verschillen hoeft niet noodzakelijk te leiden tot reductie, negatie; het anders-zijn van vrouwen (anders dan de maatschappelijke norm) kan uitbreidend en bevrijdend zijn. Het perspectief van het anders-zijn kan leiden tot beter inzicht in de enorme complexiteit van de menselijke ervaring.

Tekstanalysten zijn vertrouwd met het begrip „representatie” van de beleefde werkelijkheid in de tekst: het uitbeelden, verbeelden, symboliseren van ervaringen en ideeën. Feministische tekstanalysten willen laten zien of en hoe deze representaties beïnvloed zijn door gender-verschillen en op hun beurt effect hebben op gender-verschillen.

KONKLUSIE

Vrouwenstudies neemt de uitdaging van de wetenschapskritiek en wetenschapsvernieuwing aan, op het terrein van de tekstanalyse en op vele andere terreinen. Het zijn schuchtere stappen die gezet worden; de kritiek is immers immanent, en vaak nefast voor het eigen voortbestaan als wetenschapster. Het behoort nochtans tot de eigenheid van de wetenschappelijke kennis, dat ze nooit voltooid is, altijd opnieuw in vraag kan en moet worden gesteld. Normen en methoden in het wetenschappelijk bedrijf zijn maatschappelijk gebonden en dus veranderlijk. Niets is zo slecht voor de analyse en interpretaties van teksten als dogma's. Niets zo goed als het verleggen van grenzen. Die verdienste komt de onderzoekers van dit colloquium toe. En dit onderzoek hadden zij niet kunnen concipiëren zonder de maatschappelijke en wetenschappelijke context van het feminisme van de laatste decennia.